Rodica ILIE

Universitatea „Transilvania“ din Braşov, Facultatea de Litere
„Transilvania“ University from Braşov, Faculty of Letters

Măşti ale discursului legitimator pessoan

Masks of Pessoa's Legitimating Discourse

Through his writings, either theoretical, programmatic or essays, the Portuguese poet Fernando Pessoa, appears as twice an anarchist: both a heteronymic and an orthonymic one. In this study, we shall analyse the cultural legitimating strategies that Pessoa, under Álvaro de Campos's mask but also as himself, builds, thus contributing to the definition and refinement of modernist critical awareness within which scepticism will convert to stronger reactions, futuristic visions, messianic-apocalyptic tones, becoming more complicated in the subtle architectures of irony and Dadaist palinodic cynicism, leading the European spirit into a deep reform. The current research wishes to be a contextualised analysis, of a comparative type, illustrating the tensions of the European avant-garde paradigm, forms of *legitimating in the field of national and universal culture, as they appear in the theories, essays and practice of Pessoa's arguments.*

Keywords: heteronymous, cultural anarchism, irony, modernist critical awareness, cultural legitimacy, european spirit

Institution's address: B-dul Eroilor, nr. 29, Braşov, România, tel./fax: +40 268 474 059,
e-mail: *f-litere@unitbv.ro*, web: http://www.unitbv.ro/faculties/litere/

Personal e-mail: *rodica_m_ilie@yahoo.fr*

Prin scrierile sale teoretice, programatice sau eseistice, poetul portughez Fernando Pessoa ne apare în ipostaza dublului anarhist: heteronimic şi ortonimic. Vom analiza în această secvenţă strategiile de legitimare culturală pe care le fondează Pessoa sub masca lui Álvaro de Campos şi sub propria personalitate, contribuind astfel la definirea şi rafinarea conştiinţei critice moderniste în care scepticismul se converteşte în reacţii mai vehemente, în viziuni futuriste, în tonalităţi mesianic-apocaliptice, se complică în arhitecturi subtile ale ironiei, ale sarcasmului şi cinismului palinodic dadaist, antrenând spiritul european într-o reformă profundă.

Indisciplinatorul. În scrierile în care analizează situaţia crizei portugheze, Pessoa formulează un proiect socio-politic centrat pe soluţiile de regenerare a Portugaliei, proiect cu substrat reformist, de mobilizare culturală, deşi, după afirmaţiile lui José Blanco, autorul lui „era în mod sistematic anti-revoluţionar” (*O.C.*[2], p. 24). Câteva dintre articolele în care se configurează acest proiect sunt cele apărute în revista *O Jornal*, în 1915, în care Pessoa ţinea *Cronica vieţii care trece*... (*Crónica da vida que passa*...). Analizând caracterul portughezilor, el demonstrează că fie „excesul de imaginaţie”, care-i caracterizează, este singurul defect al imaginaţiei lor, fie, dimpotrivă, „excesul de disciplină” este considerat simptomul principal de care suferă, aceste observaţii fiind fondate pe analiza „ficţiunilor sufletului” portughez. Toate aspectele exprimate sunt fundamentate pe o logică a demonstrării unor teorii paradoxale din care se vor hrăni mai târziu eseurile celebre: *Provincialul portughez* şi *Cazul mental portughez*. Tot în *Cronica vieţii care trece*... Pessoa pregăteşte ideile futuriste ale *Ultimatumului*, din 1917, semnat de heteronimul Álvaro de Campos, şi anunţă necesitatea unei „anarhii portugheze” şi venirea unui „indisciplinator” care să pregătească şi să justifice apariţia în literatura portugheză a acelui Supra-Camões profetizat prin idealul futurist al Supraomului Sintezei: Complet, Complex şi Armonios – aşa cum este anunţat şi descris de *Ultimatum*.

„Portugalia are nevoie de un «indisciplinator». Toţi «indisciplinatorii», pe care i-am avut sau pe care noi am vrut să-i avem, au eşuat. (...) Să ne străduim cel puţin noi, tinerii – să tulburăm sufletele, să dezorientăm spiritele. Să cultivăm în noi înşine, o asemenea floare rară, dezintegrarea mentală. Să construim o anarhie

portugheză. Să căutăm cu meticulozitate morbidul şi nimicitorul. Şi misiunea noastră va fi nu numai cea mai civilizată şi cea mai modernă, dar de asemenea cea mai morală şi mai patriotică" (*idem*., p.169-170).

Retorica imperativă, specifică manifestelor literare, se acutizează şi, devenind critică şi inflamată, pregăteşte sloganul de factură anarhică. Prin cultul pentru revoluţia moral-spirituală Pessoa se apropie de Tzara, dar şi de futurişti (de *Incendiatorul* lui Aldo Palazzeschi), funcţia indisciplinatoare a anarhistului este prezentă atât în „circul universal" dadaist, cât şi în „dezintegrarea mentală" portugheză. Acţiunea reacţionară lusitană nu păstrează însă din spiritul futurismului italian orientarea războinică, militantismul şi militarismul, ci doar motivaţia *dezorientării*, a *instigării*, a trezirii conştiinţei naţionale pentru crearea unei literaturi / culturi originale. Dacă justificarea marinettiană a războiului era de natură universalistă – „unica igienă a lumii" – cea pessoană este în primul rând localistă şi abia apoi motivată de asumarea spiritului modernist, cosmopolit şi de sincronizarea cu ritmurile europene. În concepţia acestuia din urmă tema războiului se traduce în plan simbolic, fiind proiectată la nivelul moravurilor, al civilizaţiei naţionale, internalizată ca terapie necesară spiritului provincial şi mimetic.

Ideile asupra anarhiei sunt exprimate într-un febril spirit critic şi demonstrate în siajul celei mai evidente contradicţii. Angajarea în acest deziderat de anvergură intelectuală şi morală se va exprima, de asemenea, şi în alte scrieri, de la *Consideraţii post-revoluţionare* la definiţiile conceptelor de anarhie şi libertate din *Bancherul anarhist,* definiţii ce se aşează în linia gândirii iluminismului francez şi a filosofiei empiriste engleze. În acest dialog Pessoa realizează nu doar o analiză abstractă a conceptelor în ele însele, ci şi o argumentaţie solidă a adoptării acestei posturi de către individ în contextul realităţilor social-politice, asumare a unui rol care să-l elibereze pe omul modern de „teroarea istoriei" (M. Eliade), de convenţiile şi ficţiunile sociale considerate de anarhist ca fiind „adevăratul rău, singurul rău": „Din totdeauna am fost mai mult sau mai puţin lucid. Mă simţeam revoltat. Am vrut să-mi înţeleg revolta. Am devenit anarhist conştient şi convins. (...) Dar, ce-nseamnă un anarhist? E un revoltat împotriva nedreptăţii de a ne fi născut inegali socialmente – în fond doar asta e. Şi de aici rezultă, cum bine se vede, revolta contra convenţiilor sociale care fac posibilă această inegalitate" (1995, p. 14).

În afirmaţiile din *Bancherul anarhist* Pessoa se revendică de la ideile lui J.J. Rousseau şi John Locke, exprimate în teoria *contractului social*. Arta revoltei însă o învaţă de la moderniştii francezi, Rimbaud şi Lautréamont, care au configurat, metodic şi lucid - print-un arsenal divers de tehnici ale violenţei şi negaţiei - modelele celor mai agresivi contestatari, radicalizând reacţia lor împotriva clişeizării şi a uniformizării existenţei umane, producând adevărata revoluţie a subiectului modern, reflectată atât în conştiinţă, cât şi în limbaj sau în moravuri. Personajul pessoan este un anarhist care îşi raţionalizează foarte precis acţiunile sale, controlează efectele paşilor distrucţiei pe care o pune în aplicare asemeni revoltatului Rimbaud, fiind „conştient şi convins" de metoda sa, „conştient şi convins" că nu este suficient să te naşti indisciplinator, ci să te menţii ca o permanentă conştiinţă agonală, critică şi dramatică, ironică şi autoironică. Aceasta deoarece complacerea într-o anume stare socială echivalează cu staza, cu o falsă existenţă a eului, cu scleroza individuală şi colectivă, cu o suplinire a plenitudinii fiinţei printr-o reducere la simulacre, la ficţiuni:

„Adevăratul rău, singurul rău, sunt convenţiile şi ficţiunile sociale, care se suprapun realităţilor naturale – adică totul, de la familie la bani, de la religie la stat (...) Or, aceste ficţiuni sociale, de ce sunt ele proaste? *Fiindcă sunt ficţiuni, fiindcă nu sunt naturale* (...) Dacă ar exista alte ficţiuni, diferite, la fel de rele ar fi, pentru că ar fi tot ficţiuni, pentru că s-ar suprapune tot aşa realităţilor naturale şi le-ar perturba. Or, orice sistem care nu e un sistem anarhist pur, *este tot o ficţiune*" (subl. autorului).

Atitudinea anarhistului este justificată nu doar social şi psihologic, prin ipostaza revoltatului, ci este întemeiată pe un amplu dialog teoretic, susţinut de o logică perfectă. Însă, tipic reflecţiei pessoane, demonstraţia va ajunge în final să se localizeze într-un spectaculos paradox. Argumentaţia deţine toate resursele retorice pentru a deveni convingătoare, instrumentul persuasiunii este bazat pe tehnica dialogului, mai degrabă modificat în solilocviu interogativ, marcă a tensiunilor care se inserează în această gândire eminamente conflictuală a indisciplinatorului: „Ce vrea un anarhist? Libertate – libertate pentru sine şi pentru ceilalţi, pentru întreaga omenire. Vrea să fie eliberat de influenţa sau de presiunea ficţiunilor sociale; vrea să fie liber aşa cum s-a născut şi a apărut pe lume, adică aşa cum, pe bună dreptate, trebuie să fie şi vrea această libertate pentru sine şi pentru toţi ceilalţi" (*idem*. p. 32).

Scopul anarhistului fiind libertatea, procedeul său de acţiune era să contribuie la „nimicirea ficţiunilor sociale fără ca, în acelaşi timp să se perturbe în vreun fel puţina libertate a actualilor oprimaţi de ficţiunile sociale; un procedeu care să creeze de pe acum ceva din libertatea viitoare"... Însă, paradoxal, prin această strategie *se crea tiranie*, între anarhiştii înşişi, o tiranie „exercitată de nişte oameni al căror scop sincer nu era altceva decât distrugerea tiraniei şi crearea libertăţii" (ibidem, p.50-51).

În practica textului, cazul lui Pessoa însuşi este unul

dintre cele similare producerii de tiranie, dintr-o pornire contrară însă, a emancipării individului, a eliberării de / prin personalităţi, a afirmării libertăţii eului multiplu, în fapt, a libertăţii pluraliste a subiectului. Pessoa, creatorul heteronimilor literari, le îngăduie acestora o existenţă independentă de a sa proprie, dar, prin faptul că le limitează persoanele prin determinări socio-profesionale şi religioase, va deveni, dintr-un eliberator de euri, un tiran al eului, căci el nu crează altceva decât nişte ficţiuni, nişte constructe care nu pot scăpa condiţiei de artefact, oricâtă iluzie de autenticitate se încearcă să se infuzeze în acestea. Aceste *persoane* / *personae* heteronimice vor ajunge la rândul lor anarhice, pentru aceasta este suficient să privim gestul spargerii sufletului, al fragmentării subiectului, aşa cum apare în poemul *Însemnări*, aparţinând vocii lui Álvaro de Campos, ca o reacţie de eliberare definitivă din tirania textului:

„Sufletul meu s-a spart ca o sticlă goală,
A căzut de pe scară mult prea repede.
A căzut din mâinile neatente
A căzut, s-a făcut cioburi mai rău ca o sticlă.
(...)
Nu vă mâniaţi pe ele.
Fiţi îngăduitori.
Nu eram eu o sticlă goală?
Priviţi cioburile conştiente în mod absurd,
Conştiente de ele însele, nu de mine”

(trad. D. Novăceanu).

Aşa cum va reuşi bancherul anarhist să ducă războiul cu ficţiunile sociale şi să se elibereze pe sine, dacă nu să-i elibereze pe toţi – „... eu am creat doar libertate. Am eliberat pe *unul*. M-am eliberat pe mine”– tot astfel, Pessoa însuşi va reuşi să-şi corecteze involuntara acţiune tiranică exercitată asupra heteronimilor săi, prin gestul eliberării unuia dintre ei – Álvaro de Campos – prin spargerea / dezintegrarea heteronimiei, a artefactului ei, prin destructurarea în plan textual şi metatextual a ficţiunii eului plural.

Orice ficţiune, atât socială, cât şi literară, va fi abolită prin gestul eliberator, al supremaţiei pe care şi-o recâştigă eul pe baza acţiunii anarhistului, chiar a exercitării unui anarhism involuntar, aleatoriu. „Într-adevăr, am spus, eşti anarhist. În orice caz, îmi vine să râd, după ce te-am auzit făcând comparaţia între ce eşti dumneata şi ce sunt anarhiştii de pe aici ... ”. Această frază, ce pregăteşte ultima replică a bancherului anarhist, aparţine vocii care susţine, incită dialogul, un *alter ego* al indisciplinatorului, care, narcisiac, expune derizoriul oricărei acţiuni anarhice artizanale, stârneşte demonstraţii extravagante fondate de cele mai multe ori pe paradoxuri rezolvate şi realizează o subtilă trimitere la ceilalţi anarhişti convenţionali, ai contemporaneităţii. O implicită ironie la încercările eşuate din planul realităţii social-politice, care aveau nevoie de un real „indisciplinator”, de un perturbator / un vizionar / un explorator care să le arate Drumul. Acesta va fi chiar Pessoa însuşi prin personalitatea futuristului frenetic, Álvaro de Campos al *Odei triumfale* şi al *Ultimatumului*. „Singura deosebire e asta: ei sunt anarhişti doar în teorie, eu sunt anarhist în teorie şi în practică; ei sunt anarhişti mistici, iar eu, un anarhist ştiinţific, ei sunt anarhişti care se ascund, eu un anarhist care combate şi eliberează... Într-un cuvânt: ei sunt pseudo-anarhişti, eu sunt anarhist” (*Bancherul anarhist*, *ed. cit.* p.86). Astfel este ilustrată simptomatologia unei stări de spirit ce bântuie Europa, concurând cu gestul, paradoxal, întemeietor întruchipat de sloganul lui Bakunin: „A distruge înseamnă a crea”. Scandalurile, atitudinea de frondă, contestaţia furibundă, exprimarea vehementă a opoziţiei, a rupturii şi a negaţiei sunt actele unei retorici comportamentale şi verbale tot mai prezente în epocă. Manifestate exoteric, fără teama expierii, tensiunile şi acţiunile nihilist-anarhice îmbracă în cazul discursului pessoan formula limpede argumentată a unei filosofii raţionaliste. Anarhismul ştiinţific, metodologic şi programat, rezultat din calculul bancherului care comprimă în sine contradicţia în termeni, este doar aparent paradoxal, confirmând de fapt o dialectică organic asumată de orice mişcare de avangardă fondată pe o stare cumulativă care poate întreţine starea de beligeranţă: opoziţia şi ruptura, contestaţia şi negaţia. Dialogul bancherului anarhist reprezintă totuşi stilul puternic al discursivităţii raţionale, fiind expresia infailibilităţii argumentative, a unei practici interne a gândirii care se gândeşte pe sine, deconstruind ficţiunile, demistificând promisiunile discursului social. Se revendică în esenţă drept produsul unei retorici impecabile, susţinute frenetic, fără scăderi şi fără fisură.

În figura anarhistului / „indisciplinatorului” pessoan se configurează pregnant unul dintre miturile generice ale avangardelor, asigurând o coerenţă inedită, neaşteptată şi aparent contradictorie, între naraţiunile canonice ale modernităţii: una privind cultul progresului, al acumulării care legitima etica burgheză, potenţând viziunile capitaliste, şi cealaltă privind reacţiunea de natură socialistă, prin care se lansează etica omului nou, utopia egalitarismului şi a libertăţii, care vor alimenta ideologia comunistă. Fără o miză neapărat politică, anarhismul în conceptul pessoan se doreşte a fi mai mult decât o atitudine, aşa cum era pentru futuriştii italieni, mai mult decât un *modus vivendi*, precum în cazul dadaiştilor. Este un exerciţiu cotidian prin care gândirea nu se mai proiectează doar în afară, ci se ia pe sine ca obiect al scrutării, observă şi se observă, construieşte şi deconstruieşte, deficţionalizează şi reficţionalizează, ajungând la aporiile unei libertăţi *punctuale* / *personale* şi specific *pessoane* am putea spune: „Am eliberat pe *unul*. M-am eliberat pe mine”, exclamă bancherul, prezenţă

schizoidă atât ca voce (marcată în structura dialogică a textului), cât şi ca dublă existenţă / conştiinţă anarhică, ce acţionează simultan asupra alterităţii şi asupra ipseităţii.

O altă problemă care se pune frecvent în articolele pessoane este elaborarea unui program pentru Portugalia, textele publicate în *Acção* reprezentând, alături de proiectul propus de Álvaro de Campos în *Ultimatum*, primele propuneri. Însă ideile expuse în „Cum să organizăm Portugalia" („Como organizar Portugal", 1919, *Acção*), deşi sunt elaborate după apariţia *Ultimatumului*, nu reuşesc să ajungă „spectaculoasele exerciţii de futurologice ale lui Álvaro de Campos" (José Blanco) în afirmarea şi susţinerea unor proiecte îndrăzneţe, chiar radicale.

Pessoa va face parte din „grupul de reflecţie politică" fondat la Lisabona după asasinarea lui Sidónio Pais, pe care poetul îl considerase drept conducătorul carismatic susceptibil de a finaliza cu bine resurecţia Portugaliei. În aceste context va publica în *Acção*, organul grupului *Nucleo de Acção National*, poemul său *În memoria Preşedintelui-Rege Sidónio Pais*, apoi „Cum să organizăm Portugalia", iar în 1928 broşura numită *Interregnul. Apărarea şi justificarea dictaturii militare în Portugalia.*

Opera sa teoretică de reflecţie politică şi sociologică va cuprinde aşadar propuneri concrete asupra prezentului şi viitorului Portugaliei, dar şi analize asupra cărora va reveni, le va amplifica datorită predominanţei acestor aspecte în specificul vieţii portugheze. Un astfel de eseu este cel în care va redeschide problema complexelor portughezilor, rediscutând „excesul de imaginaţie" şi „excesul de disciplină" despre care vorbea în 1915 în „Cronica vieţii care trece", surprinzând o altă ipostază ce caracterizează sufletul poporului său, rezumată de această dată prin „sindromul celui mai mare rău portughez": provincialismul.

În 1928 publică în *O Noticias Ilustrado* articolul „Provincialismul portughez" („O provincialismo português") o altă scriere pe care se fundamentează cercetarea privind „cazul mental portughez", un studiu definitiv asupra acestei probleme. Analiza provincialismului se realizează urmărind trei aspecte care menţin această stare, aspecte pe care Pessoa le va dezvolta în explicaţii care să ofere nu doar imaginea acestei trăsături negative – „cel mai mare rău portughez" – ci şi o posibilă metodă de acţionare împotriva acesteia.

„Provincialismul constă în a aparţine unei civilizaţii fără a lua parte la dezvoltarea ei superioară – deci a o urma prin mimetism, în euforia unei conştiente supuneri.

Sindromul provincial cuprinde cel puţin trei simptome evidente: entuziasmul şi admiraţia pentru mediile vaste şi pentru marile oraşe; entuziasmul şi admiraţia pentru progres şi modernitate; şi, în sfera mentală superioară, inaptitudinea pentru ironie"(*O.C.*, p. 381-382).

În aceasta din urmă se află, după consideraţiile pessoane, „trăsătura cea mai profundă a provincialismului mental". Definiţia pe care o dă ironiei este pe cât de simplu formulată, pe atât de sigur susţinută prin referinţe livreşti (la Swift, Lamprecht) – „a spune un lucru pentru a spune contrariul": „Aceasta este ironia. Pentru a ajunge la ea, trebuie o măiestrie absolută a expresiei, rodul unei foarte mari culturi şi ceea ce englezii numesc detaşare – puterea de se distanţa de sine însuşi, de a se diviza în două, produs al acelei «dezvoltări a libertăţii spiritului» care este esenţa însăşi a civilizaţiei, după istoricul german Lamprecht. Cu alte cuvinte, aceasta nu este posibil decât dacă nu eşti provincial". Prin această viziune Pessoa se situează în direcţia impusă de moderniştii de primă generaţie: Poe, Baudelaire, Rimbaud, care înţelegeau progresul capitalist ca derizoriu, atâta timp cât el nu se reflectă şi în spirit. Ironizând modernitatea ca imediateţe, prin valoarea sa de condiţie istorică preluată mecanic de spiritele provinciale, Pessoa o cataloghează cu sensul peiorativ aşa cum apărea şi în prefeţele *Florilor Răului* sau în *Sezonul în infern*, în asumarea sa mimetică, genuină, de către contemporani, având semnificaţia de mondenitate şi progresism, semnificaţie pe care atât artiştii cât şi vizionarii o acceptă şi o ironizează în acelaşi timp, şi-o asumă ca mit al noului doar pentru a o demitiza / demistifica. Modernitatea, în atributele sale de contingenţă, oferă dubla perspectivă baudelaireană pentru o raportare contradictorie: marcând atât adecvarea la condiţiile sale de istoricitate, vitalitate şi progres, cât şi inadecvarea, generată de insuficienţa / incompletitudinea funciară paradigmei noului, criza la acest nivel constând în devalorizarea, în perimarea şi standardizarea acestuia din *modă* în *poncif*. Conştiinţa acestei devalorizări aduce perspectiva ironică, a detaşării critice şi uneori sarcastice de caracterul efemer, material şi inconstant al modernităţii empirice burgheze. Poziţia adoptată în consecinţă de artist va fi cea a disturbatorului opiniei larg acceptate, a ironistului şi a „indisciplinatorului" ordinii fireşti a modernităţii raţional-progresiste, rol care va reitera acel „épater le bourgeois", ca atitudine *fin-de-siècle* specifică, la nivelul sintaxei socio-culturale, programatice şi legitimatoare a secolului XX.

Ironistul. În convingerile de mai sus se ascunde o altă mască a poetului şi gazetarului Fernando Pessoa, a ironistului, care va găsi, probabil, şi în complexul ironiei – cum găsise de asemenea în cel al anarhistului-tiran – o sursă a heteronimiei sale prin „puterea de a se distanţa / de a se detaşa de sine însuşi şi de a se diviza", proiectându-se în plural.

Matei Călinescu, în *Fragmentarium*, exprimă aforistic

tocmai această fuzionare a ironicului cu poeticul, ca o trăsătură specifică poeziei moderne: „Ironia, dintr-un anumit punct de vedere, este o explorare a teritoriului inefabilului. Ceea-ce-nu-se-poate-spune alcătuiește însăși esența ei. De aici, vecinătatea pe care mulți n-o observă din pricină, poate, că e incredibil de evidentă. Acestea sunt adevărate mai ales pentru poezia modernă, pentru logica internă a spiritului poetic modern (intuită de pildă de un T. S. Eliot) care ajunge să facă din subminarea lirismului forma supremă a lirismului"(1973, p. 218, 219).

Este ceea ce va face și poetul portughez prin poezia heteronimilor, mai ales prin discursul poetic al lui Ricardo Reis care pastișează odele horațiene și, rescriindu-le, fondează un lirism de tip nou, impersonal, gnomic, din care nu a dispărut liricul. Matei Călinescu detaliază, particularizând parcă tocmai prin aplicare la afirmațiile pessoane, la sistemul poetic al portughezului: „Ca și Ironistul, poetul modern n-are «personalitate», nu «exprimă» ci nu face altceva decât să pună la încercare *limbajul, aptitudinea lui de a semnifica dincolo și chiar împotriva a ceea ce semnifică* " (subl. îmi aparține). Pessoa va realiza acest deziderat prin poetica simulării, a lui *fingimento*, poetul fiind un „fingidor", iar poezia un „corelativ obiectiv", așa cum apare în concepția poetică formulată de T.S. Eliot. Potrivit acestuia poemul se naște prin construirea unei stări, prin elaborarea unui complex mental, emoțional și logic care să traducă imaginea plauzibilă a subiectului, „poezia nu înseamnă o eliberare a emoției, ci o eliberare de emoție; nu e exprimarea personalității, ci o eliberare de personalitate" („Tradiția și talentul personal").

„*O poeta é un fingidor*
Finge tão completamente
Que chega a fingir che é dor
A dor que deveras sente".
„Poetul e un prefăcut.
Și într-atât de bine minte,
Că minte chiar că l-a durut
Durerea ce aievea simte"

(*Autopsicografia,* trad. Dan Caragea).

Aceste versuri ale artei poetice pessoane pot servi drept *motto* teoriei sale privind depersonalizarea. Prin practica scrisului, Pessoa va duce mai departe afirmația lui Eliot, căci el nu realizează o poezie prin „eliberare de personalitate", ci prin eliberare de personalități, amplificând poetica simulării în pluralitate. Matei Călinescu afirma că „Pentru ironist, poezia este doar una dintre multele măști pe care oricând poate să le schimbe: ironia închizând în ea principiul unei ilimitate adaptabilități". Aceste notații i se potrivesc perfect mecanismului scriiturii poetului portughez. Opera heteronimică este în sine o supra-*figura* în care dispozitivul ironic lucrează fractalic, dezvoltându-se pe cel puțin două dimensiuni: una teoretico-filosofică, iar cealaltă poetică; prima rămâne să funcționeze (oarecum) metodic-explicit (în manifeste), iar cea de a doua disemnează în diverse modele de tehnică artistică, activând implicit, în poezia heteronimilor, prin mecanisme ale simulării, ale mistificării, prin parodie, pastișă, reconversie mitică.

În ansamblul scrierilor sale Fernando Pessoa nu schimbă doar retorica, trecând din planul poeziei / teoriei heteronime sau ortonime în cel al prozei meditativ-eseistice a semiheteronimului Bernardo Soares, ori în domeniul dramaticului pur prin *Faust* (tragedie subiectivă), ci, în aceleași granițe ale poeticului, schimbă o serie de structuri discursive, alternează o pluralitate de stiluri de la cel neoclasic al lui Ricardo Reis până la cel futurist al lui Álvaro de Campos, toate practici hipertextuale și metaliterare ale distanțării.

Aceste preferințe poetice sunt de fapt concretizarea teoriilor sale despre artă, expuse în manifestele senzaționismului. Pentru poetul portughez, arta se definește ca fiind „interpretarea unei emoții", construirea ei abstractă, producerea de senzații pornind de la senzații generate la nivelul cunoașterii imediate, empirice, depășindu-le însă validitatea particulară, evenimențială și conjuncturală. Conceptul de senzație pentru Pessoa este mai degrabă un instrument de poetică prin care se apropie de teoria *corelativului obiectiv* decât de viziunile whitmaniene, presupune abstractizarea, obiectivarea / obiectalizarea emoției elementare, a senzației brute. Arta este o știință a producerii de simulacre, „notația pură a unei impresii false", generatoare de realitate printr-o disciplină severă a depersonalizării: „Procesul artistic constă în relatarea acestei impresii false în așa fel încât ea să pară absolut naturală și adevărată" (1991, p.86). Subordonându-și munca de *fingidor* acestui crez, Pessoa folosește în diverse combinații metodele senzaționiste pentru a-i defini – prin supralicitare și emfază – pe singurii poeți „senzaționiști" (în mod ironic și paradoxal, toți niște ficțiuni!), toți „poetul suprem" al genului de scriitură în care se lansează : Alberto Caeiro va fi poetul Naturii, oficiant al cultului senzației „în stare pură", cel mai „sincer" heteronim, generatorul unui discurs ingenuu-simulant, care ambiguizează registrele realității și al ficțiunii senzoriale într-un construct ce rivalizează cu starea adamică, a primeității semnelor, stare ce se traduce „spontan" și nemediat cultural în poemele volumului *Păzitorul de turme*. Prin raportare diferențială la „gloriosul maestru" Alberto Caeiro se vor naște scriiturile celorlalți heteronimi, Ricardo Reis și Álvaro de Campos, poeți recunoscuți ca întregind mișcarea senzaționistă, din care ortonimul se retrage, tocmai pentru a da credibilitate acestei școli estetice care nu are în realitate un cadru fizic, istoric, ci se desfășoară în sinteza dramatică a teatrului ființei. Un

spectacol internalizat de Pessoa-omul, regizorul şi managerul cultural, de autorul-literatură care-şi mentalizează originea heteronimilor, depăşind simptomatologia bolii neurastenice prin internalizarea bolii socio-culturale, rezolvând prin „terapia" estetică a senzaţionismului starea generală de criză: a lumii, a limbajului şi a subiectului modernităţii secolului XX. Operă magistrală de mistificare, producţia senzaţionistă are atât o dimensiune pur lingvistică, pur poetică, bazată pe concretizarea unor existenţe transistorice în strategii estetice diferenţiale, cât şi o dimensiune teatrală, spectaculară, fondată de Pessoa, în detrimentul propriei persoane, abolite voluntar, cât şi involuntar, prin asumarea unui *datum*, al numelui (*pessoa-persoană* dar şi *personne-nimeni*) care nu mai are funcţie de reprezentare, nu mai este o marcă a identităţii, ci a pierderii acesteia în mod programat, funciarmente dramatic şi ludic în acelaşi timp. Asumarea acestui joc cu propria imagine publică trimite implicit la o conştiinţă simbolic sinucigaşă, o conştiinţă care nu-şi mai aparţine, se risipeşte în altul, în mod plural şi histrionic, se joacă sfidând normalitatea şi convenţionalismul fiinţei sociale care îşi condiţionează identitatea de o unică etichetă. A da o realitate ficţiunilor existenţiale şi scripturale create înseamnă pentru poetul portughez a se situa dincolo / deasupra legilor senzaţioniste, a transmuta mistificarea într-o operaţie aplicată sinelui, a face din exerciţiul cotidian, impulsiv al vieţii personale un pretext pentru inexistenţă. Un teatru al glumei, al jocului ironic şi autoironic al depersonalizării, al desfiinţării propriei existenţe pentru a da corporalitate iluziei:

„am creat o *coterie* inexistentă. Am fixat toate acestea într-un cadru cât se poate de real. Am gradat influenţele, am cunoscut prieteniile, am fost martor în mine însumi la discuţii şi la divergenţe de opinii şi mi se pare că în toate acestea eu, creatorul întregului ansamblu, sunt acela care este cel mai puţin prezent. S-ar spune că totul s-a petrecut, şi continuă să se petreacă, independent de mine" (scrisoarea din 13 ianuarie 1935, către Casai Monteiro).

Ironistul Pessoa ajunge să aplice dispozitivul ironiei asupra propriei existenţe, contaminându-se de irealitatea reală a măştii sau asumându-şi organic această realitate a scindării între sine şi *alter*. Ipseitatea în termeni pessoani dobândeşte validitate doar prin pierderea de sine şi prin recuperarea sa ca alteritate / alternitate[3] de care se prevalează ludic-autoironic.

Într-un text de analiză teoretică, numit „Poezia lirică", afiliat aceleiaşi concepţii mai largi a senzaţionismului, Pessoa se apropie de viziunea lui T.S. Eliot cu privire la cele „trei voci ale poeziei". Problema impersonalizării, a depersonalizării moderniste reapare şi în dezvoltarea sistemică pessoană, dovadă că preocupările mallarméene, valéryene nu au dispărut, ele fiind chiar concurate de conceptul *eului-reţea*, „eu hărăzit tristeţii", specific expresionismului hiperemic al lui G. Benn („Probleme ale liricii") sau de celelalte formule ale identităţii, oferite de mai radicalele mişcări ale futurismului, dadaismului, etc. Dacă prima modalitate a poeziei lirice este, în definiţia pessoană, cea care aparţine poetului comun, care exprimă „în mod spontan sau reflexiv temperamentul şi emoţiile sale"(în această manifestare putând recunoaşte discursul romantic, al emotivităţii impulsive), o a doua modalitate depăşeşte lirimul monocord – al *primului glas*, al autorului care vorbeşte în nume propriu, adresându-se „sieşi sau nimănui" (T. S. Eliot) – şi se realizează prin capacităţi imaginativ-intelectuale pe care poetul le pune în exerciţiu, alternând voci şi subiecte diverse. Deja, cu a treia modalitate a liricului, Pessoa introduce explicit în discuţie principiul depersonalizării, al distanţării, operând cu legile senzaţioniste şi abordând problema actului discursiv ca simulacru al emotivităţii particulare, întreţinând de fapt *impresia* de spontaneitate a spunerii printr-o intelectualizare a emoţiei: „Al treilea grad al poeziei lirice este acela în care poetul, încă mai raţional, începe să se depersoalizeze, să simtă, *nu pentru că simte, ci pentru că el gândeşte că simte*; începe să simtă stări pe care în realitate nu le are, (le simte) prin simplul fapt că le înţelege" (subl. mea). Impersonalizarea şi repersonalizarea – prin identificare cu stări abstracte – reiterează cele două etape baudelaireiene ale definirii eului: *vaporizarea* şi *centralizarea* subiectului, descoperirea acestuia ca o altă realitate, complementară şi „coexistentă lui (poetului) însuşi". Pessoa denumeşte această formă de expresie „centrul poeziei dramatice", „fiinţa sa intimă", apropierea de poezia celui de *al doilea glas* din conceptul eliotian fiind evidentă.

Ultima modalitate a expresiei lirice este cea în care poetul „încă mai raţional, dar în aceeaşi măsură şi imaginativ, intră în deplină depersonalizare. Nu numai că simte, ci şi trăieşte stările pe care nu le verifică în mod direct". Aşadar acest moment este unul specific reumanizării ficţiunii eului prin ficţiunile poetice însele, Pessoa definind acum procesul heteronimic în anatomia sa internă, în organicitatea sa unificată de principiul eului plural şi de cel al simulării ca act existenţial fundamental. Prin mecanismul depersonalizării se reuşeşte salvarea poeziei de la condiţia subiectivismului monodiscursiv, implicit fals datorită imperativelor şi limitelor individualismului romantic, şi se asigură şansa unui subiectivism transpersonal, heterodiscursiv / heteronimic, generic şi universal, abstract şi exemplar totodată. Prin această soluţie a poeziei celui de al patrulea nivel al liricului, senzaţionismul pessoan duce la naturalizarea convenţiei, la motivarea ficţiunii care este eul poetic: „anumite stări, gândite nu simţite, simţite prin

imaginație și, prin aceasta, trăite, ajung să definească în el (în poet) o persoană fictivă susceptibilă să le simtă în mod sincer (..)". Anularea sinelui real prin imaginația proiectivă, prin explorarea altor posibilități de existență asigură veridicitatea eului fictiv, a constructului poetic.

Masca se naturalizează, dar pentru aceasta este nevoie de abolirea propriei ființe a celui care nu-și mai este suficient sieși. Cu acest procedeu Pessoa se îndepărtează de impersonalizarea mallarméană (care era reductivă) prin supralicitarea dialogică *dincolo* de cadrul textual. Deținând secretul dual ce întreține adevărul poetic – dezumanizarea și reumanizarea subiectului – teoreticianul senzaționismului dezvoltă, chiar în siajul „solilocviului mut" practicat de poetul *Irodiadei* și al *Faunului*, un spectacol care concretizează vocile, asigurându-le mai mult decât substanțialitate lingvistică, reușind să concureze chiar balzaciana *stare civilă* a „condiției umane". Iar acest fapt se motivează prin imperativul „să fii *plural* ca universul" și nu *abstract* ca universul.

Note:

1. Studiul este un fragment dintr-o cercetare pe care Rodica Ilie o derulează în cadrul grantului CNCSIS cod ID_760, „Discursuri culturale și forme de legitimare în literatura europeană a sec XX", în calitate de director de proiect, cercetare finanțată de UEFISCSU prin contractul nr 863/ 19.01.2009.
2. *Oeuvres Complètes* de Fernando Pessoa, *Proses*, I, Publiées du vivant de l'auteur, réunies, annotées et présentées par José Blanco, Éditions de la Différence, Paris, 1988 / Traducerile fragmentelor citate din bibliografia străină aparțin autoarei studiului.
3. Conceptul îi aparține lui George Steiner, *După Babel*, Univers, București, 1983.

References:

Volumes:

PESSOA, F.– *Álvaro de Campos – Choix de poèmes*, (1914.1935), Éditions Royaumont, 1988.

PESSOA, F. – *Anarchist Banker/ Bancherul anarhist (O Banqueiro anarquista*), trad. Micaela Ghițescu, EST-Samuel Tastet Éditeur, 1995.

PESSOA, F.– *Le Chemin du Serpent*, *Oeuvres Complètes*, tome,VII, Christian Bourgois Éditeur, 1991.

PESSOA, F. – *Oeuvres Complètes* de Fernando Pessoa, *Proses*, I, Publiées du vivant de l'auteur, réunies, annotées et présentées par José Blanco, Éditions de la Différence, Paris, 1988.

PESSOA, F. – *Ploaie oblică/ Oblique Rain (Chuva Oblíqua),* trad. Roxana Eminescu, Univers, București, 1980.

PESSOA, F. – *Sur les Hétéronymes*, Éditions Unes, 1993.

Anthologies:

CARAGEA, Dan – *An Anthology of Portuguese Poetry/ Antologia poeziei portugheze,* Edinter, București, 1990.

ULICI, Laurențiu – *Nobel versus Nobel*, Anthology, Cartea Românească, București, 1988.

Studies:

CĂLINESCU, Matei **–** *Fragmentarium*, Dacia, Cluj, 1973.

CĂLINESCU, Matei **–***Five Faces of Modernity/ Cinci fețe ale modernității,* Univers, București, 1995.

CRĂCIUN, Gheorghe – *Transitive Dimensions in Modern Poetry*, 1998 - *The Iceberg of Modern Poetry/Aisbergul poeziei moderne*, Editura Paralela 45, Pitești, 2003.

Eliot, T.S. 1975. „Tradition and the Individual Talent" (1919), „What is a Classic?" (1944), *Selected Prose*, London: Faber and Faber.

FAUCHEREAU, Serge - *Expressionnisme, dada, surréalisme et autres isme*, I domaine étranger, Editions Denoël, Paris, 1976.

FRIEDRICH, Hugo – *Die struktur der Modernen Lyrik,* 1956 / *Structura liricii moderne*, Univers, București, 1969.

LOTMAN, Iuri – *Problems in the typology of culture*, 1988 / *Studii de tipologie a culturii*, Univers, București, 1974.

LOURENÇO, Eduardo – *Fernando Pessoa, Roi de notre Bavière*, Librairie Séguier – Michel Chandeigne, 1988.

NIETZSCHE, Friedrich – *Beyond Good and Evil/ Dincolo de bine și de rău*, Humanitas, București, 1991.

STEINER, George – *After Babel,* 1975 / *După Babel*, Univers, București, 1983.

Biographies:

Pessoa – Une Photobiographie, Maria José de Lancastre, Christian Bourgois Éditeur, 1990.